

TİASAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Yıl: 5, Sayı: 19, Aralık 2018, s. 543-555

Öğr. Gör. Gülsüm HEKİMOĞLU

Batman Üniversitesi Sağlık Hizmetleri MYO. glsmkymk@hotmail.com

KAMUSAL ALAN: TOPLUMSAL KATILIMIN BİR İMKÂNI

Özet

Kamusal alan üzerine yazında 1980'lerden ve 1990'lardan sonra oldukça artış gözlenmektedir. Bu durum, kamusal alanın toplumsal mücadele biçimimizle ilgili taşıdığı önemle ve önerdiği yeni eşikle ilgilidir. Aynı zamanda kavram, disiplinler arasında diyaloga girmemize izin vermekte ve bu yüzden araştırmacılar tarafından ilgi çekmektedir. Çalışmalarda kamusal alanın toplumsal katılım için taşıdığı potansiyel her zaman önemli olmuştur. Türkiye'de kamusal alanın çetrefilli bir serüveni olmuştur. Bu yüzden bu çalışma toplumsal katılım ile kamusal alanların ilişkisini anlamaya yönelik bir çabadır. Birçok kamusal alan modeli vardır. Bu çalışmada ise kamusal alan Arendtçi ve Habermascı bir okumayla ele alınmıştır. Bu amaçla çalışmada ilk olarak Arendt'in ve Habermas'ın kamusal alan yaklaşımları anlaşılmalı çalışılmıştır. İkinci olarak ise, feminist katkıların yeri ve önemi değerlendirilmiştir. Kamusal alanların demokrasi kültürünü derinleştireceğine şüphe yoktur. Bu yüzden çalışmada kamusal alanı neden yeniden düşünmemiz gerektiği üzerinde durulmuştur. Artık kuşatıcı, homojen ve hegemonik tekdüze bir kamusal alandan bahsetmemiz olanaksızdır. Günümüzde; karşıt, madun ve alternatif kamuların varlığından bahsetmemiz gerekir. Bu yüzden alternatif kamusal alan deneyimlerini önemseyen ve toplumsal katılıma teşvik edici adımların atılması gereklidir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Katılım, Kamusal Alan, Demokrasi, Arendt, Habermas.

PUBLIC SPHERE: A FACILITY OF COMMUNITY ENGAGEMENT

Abstract

In literature, an increase in studies on public sphere was observed after the 1980s and 1990s. This is about the importance of the public sphere in relation to our way of social struggle and the new threshold it proposes. At the same time, the

concept allows us to engage in interdisciplinary dialogue and is therefore interested by researchers. The potential of public sphere for social participation has always been important in the studies. In Turkey, public sphere has been a complicated adventure. Therefore, this study is an effort to understand the relationship between social participation and public spheres. There are many public sphere models. In this study, the public sector is discussed in views of Arendt and Habermas. For this purpose, the first attempt will be made to understand Arendt's and Habermas's public sphere approaches. Secondly, the place and importance of feminist contributions will be evaluated. There is no doubt that public spheres will deepen the democracy culture. Therefore, the study will focus on why we need to rethink the public sphere. It is no longer possible to speak of a besieged, homogenous and hegemonic public sphere. Today, we have to talk about the existence of opposite, non-bourgeois and alternative public spheres. Therefore, steps that attach importance to alternative public sphere experiences and encourage social participation are necessary.

Key Words: Community Participation, Public Space, Democracy, Arendt, Habermas.

1. GİRİŞ

Ortak yarar üzerine düşünen ve söz, edim üreten bireylerin toplumsal katılım alanlarını gözden geçirmek bu çalışmanın ana motivasyonudur. Çünkü toplum olarak yaşayabilmenin yolu sosyal katılım ağlarından geçmektedir. Oysa bu ağların ne kadar aktif olduğu ve/ya ne kadar aktif kullanıldığı muğlaktır.

Bireyselleşme eğilimi çağdaşı olduğumuz zaman diliminin en ayırt edici özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bireyselleşme tavrı ile anlatılmak istenen; kendini inşa edebilmiş, üretici, etkin, kendine yetebilen bir birey olma hali değildir. Bu kavram ile anlatılmak istenen toplumsal yükümlülüklerden kaçmanın bir yolunu arayıp duran ve toplumsal bağları erimekte olan bir birey olma halidir. Tanınmış eserine ‘Birlikte Yaşayabilecek miyiz’ ismini seçen Touraine, bu süreci ‘büyük çözülmeye’ şeklinde kavrayan Fukuyama¹, özgürlük ve aidiyet gereksinimi antinomisi arasında gelip giden ‘bağımsız insanı’ dert edinen Bauman² bu sorun üzerinde çalışmış teorisyenlerden sadece birkaçıdır. Pek çok teorisyen toplumsal bağlarımızın giderek daha çok aşınmakta olduğu fikrinde mutabıktır. Bu süreç kamusal alan üzerinde yeniden düşünmenin gereklerinden biridir.

Kamusal alan kavramını bu çalışmanın konusu yapan bir diğer nedende ortak yaşam ile ilgili olan kimi soruların yanıtlanamıyor olmasıdır. ‘Biz’ kimiz, nasıl bir ortak yaşam istiyoruz ve bunun üzerine düşünüyor muyuz, toplumsal tasarılarımız var mı, toplumsal itirazlarımızı nasıl ortaya koyuyoruz gibi sorunlar sosyal bilimlerden yanıt beklemeye devam etmektedir. “Toplumsal hayat bölünmüş, parçalanmış ve yeni belirsizliklerle kuşatılmışken neler olduğunu anlamaya yardım etmek yaratıcı sosyolojik düşünceye düşer” (Giddens, 2011: 18). Bu yüzden

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Fukuyama, Francis, (2009). Büyük Çözüm: İnsan Doğası ve Toplumun Yeniden Oluşturulması, (Çeviren: Hasan Kaya), İstanbul: Profil Yayıncılık.

² Bkz. Bauman, Zygmunt, (2012). Akışkan Aşk İnsan İlişkilerinin Kırılganlığına Dair, (Çeviren: Işık Ergüden). İstanbul: Versus Kitap.

çalışmada kamusal alan kuramı sosyolojinin hediyelerinden biri olarak kutlanmaktadır ve kamusal alan gibi bir fikrin vazgeçilemez olduğundan hareket edilmiştir. Çünkü kamusal alan üzerine düşünmek ortak insani yaşamımızla ilgili tüm konular hakkında bütün yönleriyle düşünmek demektir.

Kamusal alan üzerine yazında kimi güçlükler vardır. Toplumsal gerçekliği kavramak için, araştırmacılar tarafından verimli bir biçimde kullanılan kavram; bilimsel ve gündelik kullanımı bakımından yoğun ve çeşitli anlamlara gönderme yapmaktadır. Bir sosyoloğun, bir hâkimin ya da bir mimarın kamusal alan tarifleri tam olarak aynı anlamı karşılamamaktadır. “Yurttaşların toplandığı yerler, siyasi müzakerelerin görünür kılındığı alanlar, aleniyet ilkesine tabi olan demokratik talepler ve ev dışı mekânlar” gibi kavramın değişik göndermeleri bulunmaktadır (Dacheux, 2012: 14). Buradaki sınırlı metinde hepsi aktarılamamaktadır; ancak firdolayı bir ifadeyle kamusal alan; toplumsal tezatların ifade edilebildiği ve kitleler ya da bireyler arasında bir birliktelik kurulması olasılığı da taşıyan karşılaşmalar alanıdır (Özbek, 2014: 179). Birbirinden farklı itkilere beslenen ayrı ayrı kamusal alan yaklaşımları vardır. Hangi düşünce bağlamından beslenirse beslensin kamusal alan üzerine yeniden düşünmek bu çalışmanın amacıdır. Çünkü oluşan, yükselen ve çatırdamaya yüz tuttuğu varsayılan bu merkezi alan katılımcı demokrasinin, görünürlüğü, ifadenin, itirazın ve karşılaşmanın alanıdır.

1.1. Kuramsal Çerçeve

1.1.1. Kamusal alan yaklaşımları

Kamusal alanın kurgulanmasında Kant, Locke, Hegel ve Rousseau gibi düşünürlerin hazırladığı bir alt yapı vardır. Demokrasimizin temelinde yatan fikirlerin sahibi olan bu düşünürler kamusal alanı erkeklikle özdeşleştirmiştir. İlerleyen süreçte ise giderek organize ve üretken olan kadın hareketleri kamusal alanın yeniden inşa olmasına, yeniden tanımlanmasına yardımcı olmuştur. Bu sektör geleneğin sarsılmasını sağlayan, tekil ve eril kamusal alan kurgusunun aşınmasını sağlayan pek çok feminist çalışma, ilgili literatürde yerini bulmuştur. Burjuva kamusal alan deneyiminin dışında canlanan alt ve karşıt kamusal alan tecrübelerinde kamusal alan literatürüne son derece katkı sunmuştur. ‘Burjuva kamusal alanının dışında belki de karşısında yer alan başka kamusal alan biçimleri olabilir mi’ sorusu ile güdülenen Negt ve Kluge’nin kamusal alan harcı oldukça doyurucudur. Onların kavradığı kamusal alanın kurucu öğeleri; ihtiyaçlar, çıkarlar, çatışmalar, direngen protestolar ve gücün mübadelesidir (Negt ve Kluge, 2015: 162). Bu nedenle Negt ve Kluge’nin anladığı kamusal alan, burjuva kamusal alanının dışarıda bıraktığı ve sistemin sömürüp içtiği toplumsal gruplar için dirimseldir. Bununla birlikte emek gücünün yeniden sağlanabileceği fikrine dayanır (Coşkun, 2006:147). Ezcümle, kamusal alan başta soyut bir genellenebilirlik ilkesi üzerine kurulmuştur. Ancak daha sonra farklı toplumsal tecrübeler ile canlanabilen ayrı kamusal alanların olabildiği gerçeği bizi yeknesak bir kamusal alan dağarcığından kurtarmıştır.

Bu çalışmada ise kamusal alan; bir taraftan Arendtçi bir düşünme bağlamıyla yani, bireylerin ortak yaşamımız üzerine bir araya geldiği, rekabet ettiği ya da uyum içinde yaşadıkları bir toplumsal alan olarak; bir taraftan da Habermasçı bir aksiyomla yani farklı toplumsal grupların müzakere edebildikleri bir konsensüs alanı olarak kavranmaktadır.

1.1.2. Müzakereci kamusal alan: Jürgen Habermas

Kamusallığın Yapısal Dönüşümü ile sosyal teoride klasik sayılabilecek bir esere imza atmış olan Habermas, Frankfurt Okulu'nun en önemli düşünürleri arasında sayılmaktadır. Şüphesiz ki, kitap pek çok açıdan olumlu/olumsuz birçok eleştiriyle karşı karşıya kalmıştır. Ancak kamusal alan adına ne söylenecekse bu eser öncülüğünde ve/veya çerçevesinde söylenmiştir.

Kamusal alanın tarihsel duraklarını içeren bu çalışma, esasen burjuva kamusal alanı tipolojisinin tahlilidir. Bu yüzden çalışma aynı zamanda burjuva toplumunun ve burjuva kamusal alanının bir eleştirisidir. 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde feodal otoritelerin, yani prensliklerin, soyluların ve kilisenin otoritesinin sarsılması bireysel özerkliğin alanını açmıştır. Böylece devletten ve geleneksel otorite uçlarından yeterince ayrı duran bir burjuva toplumu alanı gelişmiştir (Habermas, 2015: 97-98). Toplumsal alanı, okuma salonlarında, çeşitli kulüplerde, yayınevlerinde ve kafelerde sınırlarını çizmeye başlamıştır. Buradaki söylemsel etkileşim alanları; birbirinden farklı kamular arasındaki müzakere ağlarına aracılık etmeye başlamıştır. Oluşan edebi kamu nihayet siyasal bir kamu ile taçlanmış ve özel şahısların kamusal bir vücut gibi toplandıkları her konuşma durumunda, eleştirel akıl, iletişimsel demokrasi ve aktif yurttaşlık kamusal alanın bir parçası olarak varlık kazanmıştır.

Habermascı okumayla kamusal alan; bir araya gelmiş bireylerin kamusal akıl yürüterek ortak yarara ilişkin meseleler hakkında toplanabildiği ve kısıtlanmamış tarzda konuşabildiği bir alandır. Ve bireyler burada tezatlıklarının zenginliklerinden yararlanabildikleri, toplumsal katılım ağlarını aktif biçimde kullanabildikleri bir toplumsal konsensüs imkanı yakalarlar. Böylece kamusal bir gövde olarak sistemi geriye ittirebilir ve eyleyebilirler.

Görüldüğü gibi Habermas'ın Arendt okuması oldukça verimlidir. Bireylerin etkin bir rol kazanabilmelerinin yolu iletişim içinde olmaları ve müzakere etmelerindedir. Habermas'ın kamusal alanı; bu alanın herkesçe erişilebilir olması gerektiği yönündedir. Ancak pek çok açıdan tartışılan burjuva kamusal alan modeli bu yönüyle de eleştirilmiştir. Çünkü Habermas'ın bu savının olgusal olarak gerçekleşmemiş olduğu bilinmektedir (Fraser, 2015: 113-116). Kamusal alanın katılımcıları arasındaki eşitsizlikler ortadan kaldırılmamaktadır. Oysa müzakere sürecinde tüm katılımcılar sanki eşitlermiş gibi bir kamusal alan resmedilmektedir.

Habermasın modelinin en çok eleştirildiği bir diğer başlık ise; burjuva kamusal alan deneyiminin dışındaki toplumsal tecrübeleri dışlıyor olmasıdır. Habermas, oluşan yükselen ve yok olmaya yüz tuttuğu savlanan bir kamusal alan serüveni çizmiştir. Ancak Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü'nün sonuna gelindiğinde; günümüze yanıt verecek ve eleştirel teori açısından da doyurucu olan bir model fikir kalmaz bize. Ezcümle, Habermas burjuva kamusal alanı idealize etmez belki ama diğer toplumsal tecrübeleri dışarıda bıraktığı için idealize ettiği sanılır.

1.1.3. Çoğulluğun alanı olarak kamusal alan: Hannah Arendt

Temsili demokrasinin yaslandığı siyaset modeli esasen yurttaşları demokratik süreçlerden dışlayarak bir kriz durumuna sokmaktadır. Çünkü temsili demokrasi, yurttaşların kamusal kararların neler olması gerektiğini ve kamusal konuların içeriğinin ne olması gerektiğini değil, bu kararları belirleyecek temsilcilerin seçilmesiyle gerçekleşeceğini varsayması sebebiyle sorunludur (Doğanay, 2013: 25). Bu yüzden Arendt tartışmasız biçimde katılımcı ve tartışmacı

demokrasiden yanadır. Bu yüzden eylemi kutsar. Demokratik krizin sebebi, toplumsal katılımın düzenli olarak yenilenen seçimlere indirgenmiş olmasıdır. Oysa Arendt'e göre siyaset; her biri eyleyebilen bireylerin arasında gerçekleşen bir koşuldur. Ve yine ona göre toplum, karşılıklı bağımlılığın kamusal önem ve anlam kazandığı bir biçimdir. Kamu alanı bir araya gelmemizi sağlayan ortak dünya olarak belirlenmektedir.

Kitle toplumu son derece tehlikeli bir toplum tipidir. Bu toplumun bireyleri aynı şeyi düşünür, sorgulama, eleştirme, fak etme ve katılımda bulunma eylemleri yok olmaya başlar. Oysa toplumsal değişim ve aydınlanma için kültürün yoruma ve eleştiriye açık olması gerekmektedir. Birey sorgulamaya başlayınca ve birlikte uyum halinde eylemeye başlayınca değişim kaçınılmaz olacaktır. Kitle toplumunu katlanılması güç yapan bir diğer durum ise, bu kitleyi oluşturan bireylerin arasındaki harç dokunun zedelenmiş olmasıdır. "Bir araya gelmemizi sağlayan bir ortak dünya alanı olarak kamu alanı tabiri caizse birbirimizin üzerine yıkılmamızı önler" (Arendt, 2011: 96). Ona göre, erimekte olan toplumlar bağları yeniden canlandırmanın yolu kamusal yaşamın üstün kılınmasına bağlıdır.

Totalitarizmin kaynakları ile ilgilenen Arendt, toplumsal mücadele biçimlerinin şiddetten tümüyle arındığı bir alanı olarak (Berkday, 2015: 707-712) kamusalılığı kutlar. Çünkü o pek çok eserini, siyasal eylemi şiddetten arındırmaya nezretmiştir. Arendt'in kavramsallaştırdığı biçimde çoğulluk yeryüzünün yasasıdır ve buna imkân veren kamusalılık, yeniden üstün kılınması gereken toplumsal bağlamdır. Kamusalılık, aklın kamusal kullanımınıdır. Kamusal akıl yürüten topluluğun, ortak yaşam üzerine uyum içinde birlikte eylediği vakit neler değiştirebileceğine olan inancını yitirenlerin Arendt'ten öğrenecekleri çok şey olduğu ortadadır.

1.1.4. Feminist katkılar

Çoğu toplumda var olan kamu/özel, kültür/doğa gibi temel sosyolojik dikotomilerde erkek ilkler, kadın ise ikincilerle özdeşleştirilmektedir. Toplumsal cinsiyete dayalı sosyalleşmenin yaşandığı toplumlar, erkek ile kadın arasına sınırlar çekerek ve 'cam tavanlar' koyarak kadınlara ve erkeklere farklı roller yüklemiştir. Bu durum, onların farklı özellikler üstlenmelerine zemin hazırlamıştır. Varılan sonuç, kökleşik düşün dünyasıyla biçimlenmiştir.

Aydınlanma teorisyenleri kamu/özel ayırımına giderken erkeği kamuyla özdeşleştirmişken, kadını ise özel alana konuşlandırmışlardır. Diğer sözlerle, cinsiyete bağlı bir sosyalizasyon tasarlamışlardır. "Aydınlanma; Tanrı, hurafe ve doğa karşısında bilimin üstünlüğünü ve aklın zaferini kutlarken, kadın bedeni özellikle de "uterus" irrasyonelitenin (akıldışılık) kaynağı olarak görülmüştür. Akıl çağının bu irrasyonelite korkusu, kadınların kamusal alandan dışlanmasının tek gerekçesi olmuştur" (Entwistle, 2012:225). Öyle ki insan hakları, özgürlük ve eşitlik gibi değerleri öğrendiğimiz üç düşünür -Hegel, Locke ve Rousseau- bu geleneksel perspektifin sınırlarını keskince çizen teorisyenler arasında yer almışlardır. Onlara göre kamusal alanın biri siyasal biri sosyal olan iki boyutu vardır (Çaha, 2007: 84-85). Özellikle Hegel ve Rousseau'nun sınırları oldukça belirgindir. Özel alan, kamusal olandan tamamen ayrıdır. Kamusal alan, devletle özdeşleşmiş eylemlerin ve kararların üretildiği, rasyonelliğin hâkim olduğu, tarihin yazıldığı ve devlete neredeyse ilahi bir sevgiyle bağlı olan erkeklerin alanıdır. Oysa kadınların, özürülerin ve çocukların alanı olarak özel alan; merhametin, duygusallığın ve aşkın alanıdır.

Anlaşılmaktadır ki, aydınlanma çağı aklı öne çıkarırken kadın usunu bu kapsama dâhil etmemiştir. Özellikle “Weber, Durkheim ve Spencer'in da bulunduğu klasik sosyologlar, sosyoloji olarak betimledikleri ve açıkça öncülüğünü yaptıkları şeyin içinde, eleştirel bir şekilde değil alışlagelmiş bir şekilde karşıladıkları toplumsal cinsiyet konusunu kıymetsizleştirerek, çevrelerindeki feminist iddialara muhafazakâr tepkiler göstermişlerdir” (Ritzer, 2008:7). Özellikle kadının sosyal konumunun ve kimliğinin aslında üreme ve çocuk yetiştirmeyle şekillendirildiğini varsayan Durkheim bu noktada önemlidir (Giddens, 2008:147). Örneğin bilinen eseri *İntihar*'da, insan öldürme üzerinde cinsiyetin etkisini açıklamaya yönelir. (Durkheim, 1992:353).

Geleneksel bakış açısını belirleyen gelişmeler, bir ölçüde, ekonomik nedenlerle ilişkilidir. “Özel / Kamusal dikotomisinin modern kuruluşunda, daha keskin bir ayrımlaşma sanayi devrimi ile birlikte yaşanmıştır. Eril kamu ve dişil aile-hane-özel alan ayrımı modern endüstriyel kapitalist toplumsallığın ruhunu oluşturmuştur” (Sancar, 2009:51). Sanayi Devrimiyle erkek, ev dışında ücretli işle "evin geçimini sağlayan" olarak kamusal hayatın bir elementi olarak algılanmıştır. “Ekonomik açıdan bağımlı olan kimseler (kadınlar, çocuklar, özürülüler vb.) ise bu durumda ücretsiz ve özel alana aittir görüşü kabul görmüştür” (Ersöz, 2015: 80).

Erkek tahakkümünün nasıl kurgulandığını göstermesi noktasında ataerkillik mefhumu, benzer diğer tartışmalarda olduğu gibi, özel/kamusal ayışmasında da kilit rol üstlenmektedir. Çünkü kadınların özel alana hapsedilmelerinin nedeni doğrudan ataerkil ideolojinin dümen suyunda akmaktadır (Ersöz, 2015:88). Ataerkil yapı; sağlamlık, girişkenlik, rasyonellik gibi olumlu özellikleri erkeğe atfederken, hastalık, bağımlılık, edilgenlik gibi negatif özellikleri ise kadına atfederek onu eksik beden olarak kurgulamıştır. ‘Kamusal erkek-özel kadın’ dikotomisi, ‘kadınlık rolleri’ ve bunun eril yapıyla meşrulaştırılması, birtakım sosyalizasyon süreçleriyle nesilden nesile aktarılmaktadır.

Kadınların kıyısallaştırılmaları sadece aile ve kültür yoluyla değil, bu kültürün taşıyıcısı olan dil yoluyla da sürmektedir. Örneğin bilim alanında çalışan kadınlardan hala ‘bilimadamı’ olarak söz edilebilmektedir. Ya da tarih yazımında kadınlar, prenses veya kraliçe olarak bir biçimde, çeşitli ilişki ağlarını kullanarak erkekler dünyasına yani; politikaya ve yönetime erkine yaptıkları genellikle olumsuz etkilerle yazılmışlardır. Dilin içine yerleşen, bir süre sonra yerleşik algılara dönüşen ve böylelikle günlük yaşamlarımıza müdahale eden büyük anlatılarda feministlerce yapı-söküme uğramışlardır.

Kadının toplumsal katılımını marjinal kılan güç asimetrileri ekonomi, hukuk, aile, din, sağlık ve daha birçok kanalla canlı tutulmaktadır. Lakin bu parkurun içinde aşılması en güç ama en gerekli olan engel eğitim eşitsizliği handikabıdır. Birleşmiş Milletlerin hesaplamalarına göre dünyadaki 774 milyon okumazyazmaz yetişkinin üçte ikisi kadınlardan oluşmaktadır (United Nations, 2010: 45-46). Eğitim hem birey ve toplum açısından ilerlemenin gerçekleşmesinde hem de yaşam kalitesinin gelişmesinde hayati öneme sahiptir. Kadınlar eğitimlerinin sonuçlarını, kendileriyle birlikte ailelerinin yaşam koşullarını iyileştirmek üzere, beslenme, eğitim ve sağlık açısından olumlu biçimde dönüştürmek üzere çoğaltırlar. Ülkemizin ne yazık ki, utanç verici sorunlarından biri de kadına yönelik şiddettir. Kadınların eğitimiyle şiddet görmeleri arasında ters yönlü, işgücüne katılımda ise olumlu bir ilişki vardır. Kadınların eğitim

kaynaklarından uzak tutulmaları, bunun gibi önemli toplumsal sorunlar düşünüldüğünde dirimseldir. Feministler; ‘cam tavan’, ‘soğuk iklim’, ‘sızdıran boru hattı’ gibi metaforlarla eğitimde cinsiyet ayrımcılığı konusunu ele almış ve bu hayati konuya önemli katkılar sunmuşlardır.

Toplumun demokratikleşmesi mekânların demokratikleştirilmesidir. Kadının kamusal alanda görünürlüğü, kentin kadın tarafından daha yoğun kullanılması ve siyasetteki oranı demokrasi için önemli göstergelerdendir. Kent hakkı kavramı yeni bir vatandaşlık olarak belirmektedir. Ve kent hakkı iki haktan oluşur. “Bunlardan ilki, şehrin mekânlarını tam kullanmayı içerirken, ikincisi hangi düzeyde verilirse verilsin, şehir mekânlarının yeniden üretilmesi hakkındaki tüm kararlara katılmayı içerir” (Fenster, 2005: 219). Kadınların kararlara katılımı ne kadar kuvvetliyse ve seçim yapabilme imkânları ne kadar çok ise yaşadıkları yere olan aidiyet bağıda o kadar kuvvetli olacaktır. Kamusal karar alma süreçlerine katılmak için güçlenmelerini sağlayacak kolektivitelere o kadar çok katılmak isteyecekler ve ortak yaşamla ilgili müşterek konuların konuşulduğu alanlar daha demokratikleşecektir. Kadının toplumsal katılım ağlarını ne kadar aktif kullandığı, bu kanalların kendilerine ne kadar erişilebilir olduğu, en iyimser anlamda, muğlaktır. Kamusal alan bu çalışmada sözü uzatmak pahasına kadın çalışmalarına ve kadın çabalarına yer verilmesinin sebebi budur.

Modern siyasal düşüncenin köklerini güçlendirdiği 18. ve 19. Yüzyılda kamusal alanın karakteristiğini tanımlayan birçok kavram, ciddi bir dönüşüm yaşamaya başlamıştır. Bu çarpıcı dönüşümlere en belirgin vurgu ise kuşkusuz feminist araştırmacılardan gelmiştir. Toplumsal cinsiyet merceği ile topluma bakabilmek, toplumsal gerçekliği kavramaya çalışan araştırmacılara oldukça güçlü tutamaklar sunmuştur. Sosyal yaşamın içine gizlenmiş olan ve kanıksanan birçok varsayıma şüpheyle bakılmaya başlanmıştır. Böylece günlük yaşamımıza sinsice yerleşmiş iktidar örtüleri birer birer çekilmeye başlamıştır. Örneğin aile, içinde bireylerin cinsiyet rollerine uygun biçimde davrandıkları, toplumsal uyum için bunu yapmak durumunda oldukları bir birim olarak görülmekteydi. Toplumsal cinsiyet ise, ailenin her zaman uyumlu ilişkiler içermediğini; ataerkil hükümlerden kaynaklanan eşitsizliklerin ve yapısal dışlanmaların yaşandığını, bunlardan kaynaklanan çatışmalara sahne olduğunu ortaya koymuştur. Kadının erkeğe tabii, erkeğinse kadına egemen kılınarak ‘öteki’nin yaratıldığı bir birime dönüşmesi tartışılmıştır.

Kadınların erkekle eşit olduğu gibi bir fikir ilk kez Fransız Deverimi sıralarında belirlemiştir. Kadın haklarına dair ilk teorik altyapı da bu dönemde temellenmiştir. Bu dönemki mücadele daha çok ‘vatandaşlık’ üzerinden kurgulanmış, kadının kanunlar önünde erkekle eşit hak ve yükümlülüklerle sahip olduğunun mücadelesi verilmiştir. Bu dönemki feminist düşünceye göre; kadına yasa önünde erkeğinkine eşit haklar verildiğinde toplumsal eşitliğin ve gönencin sağlanacağıdır. Bu dönem, birinci dalga feminist akımdır. Birinci dalga hareketin esas başarısı, kadının seçme ve seçilme hakkının dünya çapındaki ülkelere bir dalga halinde yayılması olmuştur.

İkinci dalga feminizm ise 1960’larda ortaya çıkmıştır. Yasal alandak, eşitliğin toplumsal pratiklere ve gündelik ilişkilere yansımadığını fark eden ikinci dalga feminist hareket yönünü ve mücadele konularını sosyal tahakküm ilişkilerine çevirmiştir. Bu akıma göre özel alan güç

ilişkilerinden ve siyasetin partiklerinden bağımsız değildir. Hane içi roller içerdikleri güç asimetrisi nedeniyle sorunludur ve özel olan siyasidir.

Cinsiyet temeline kurulmuş sosyal ve kültürel yaşamın şifresini çözebilmek için birinci ve ikinci dalga feminist hareket oldukça uğraşmıştır. Ancak kadının heneye hapsedilmesini sorunsallaştıran özel feminist araştırmacılar vardır. Kanadalı Shulamith Firestone Cinselliğin Diyalektiği kitabında bunu yapmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde Ulusal Kadın Örgütü'nün kurucularından olan Betty Friedan, özel alanın içine kapanmış 'mutlu ve evli' kadın mitini yıktığı bir eser (Kadınlığın Gizemi, 1963) kaleme almıştır. Ardından Kate Millet ateerkillik konusunu politik açıdan çözümlenmeye çalıştığı doktora tezini (Cinsel Politika: 1970) vermiştir. Amaerika'da en çok övülen ve en çok lanetlenen bu kitabında kadını tüm kamusal müzakere süreçlerinin dışında tutan ataerkil yapıyı gözler önüne sermiştir.

Özel/kamusal ayrımının feminist eleştirisi, geleneksel kavramların feminist yazında yeniden sorgulamaya açılmasıyla gerçekleşmiştir. Eril indirgemeci düşünce biçiminin ürettiği özel/kamusal ayrımı, toplumsal cinsiyetçi bölünmeye karşılık gelmektedir. Yukarıda özetlenen eril tahakküm kadını akıldan, dolayısıyla "tam birey olma" durumundan, dolayısıyla kamusal alandan dışlamaktadır. Hem Batılı politika felsefesindeki kamusal-özel ayrımının tarihi hem de politik tartışmaların çeşitliliği göstermektedir ki, kamusal ile özel arasındaki çizgi ne zaman bir kamuyoyu tartışması haline gelse bu, erk bileşenlerinin yeniden gözden geçirileceğinin bir belirtisi olarak görülmelidir. Güncel uygulamalarda feminist strateji, özel ve kamusal arasında belirgin bir çizgi çizilemiyorsa da bunu yapma girişiminin gündeme geldiği her tipik gelişmede, uyanık olunması gerektiğini salık vermektedir (Alkan, 1999: 7-11).

Kamusal alan ortak yaşamla ilgili kararların alındığı ve tartışıldığı, yasaların yapıldığı ve uygulandığı, kültürün ve fikirlerin biçimlendirildiği bir alandır. Öte yandan özel alan, hane içi ilişkilerin sürdüğü aile hayatının alanıdır. Ailenin başı olan erkek kamusal alanda ailenin temsili olarak siyasete ve kamusal müzakere imkânına katılırken kadınlar özel alanda, günlük yaşamsal ihtiyaçların giderilmesi için uğraşırlar. Özel alanın aktörü olan kadın kamusal alana katılamaz ve bu savın beslendiği yaklaşıma göre doğuştan getirdikleri bazı özellikleri nedeniyle siyasete de uygun değildir. Kamusal alanı keskin biçimde özel alandan ayırmak; özel alanda yaşananların siyasi düzenlemelerin konusu olamayacağı anlamına gelmektedir. Bu yüzden 'özel olan politiktir' mottosu ile örgütlenen feministler, kamusal/özel ayrımına yeni bir bakış kazandırmışlardır. Böylece kürtaj, çocuk bakımı, ev içi emeği ve aile içi şiddet gibi konular kamusal alanda daha fazla görünür kılınmıştır. Bunun yanı sıra kamusal alanda tartışılma ve çözümlenme olanağını yitiren pek çok konuya dikkat çekilebilmiştir.

2. YÖNTEM

Araştırmada kullanılan yöntem, nitel araştırma yöntemidir. Nitel araştırma, herhangi bir şekilde istatistiksel işlemler ya da başka bir sayısal gereç olmaksızın bulguların üretildiği araştırma olarak kavranabilir. "Nitel araştırmada çeşitli ampirik araştırmaların kullanılması örnek olay, kişisel deneyim, hayat hikayesi, mülakat, gözlemsel, tarihsel, etkileşimsel ve görsel metinler, bireylerin hayatlarındaki önemli anların ve anlamlarının tanımlanmasıdır" (Altunışık vd. 2007: 248).

Nitel araştırmacılar örnek bağlamların dilini kullanır ve toplumsal süreçleri kendi sosyal bağlamında inceleyip belirli ortamlarda anlam yaratımına veya yorumlarına bakarlar. “Toplumsal yaşama birçok bakış açısından bakıp, insanların kimlikleri nasıl inşa ettiğini açıklarlar. Nitel araştırmacılar toplumsal yaşamın çoğu alanını özünde nitel olarak görür. Onlar için nitel veriler kesinlikten yoksun veya eksik değildir; son derece anlamlıdır” (Neuman, 2012: 232). Öte yandan sosyolojik açıklama zorunlu olarak tarihseldir (Abrams, 1982: 2). Her bilimsel çalışma daha önceki bilgi yığına dayanmak zorundadır. Geriden aktarılan söz konusu bilgiler, araştırmacının sorunsalının çözümüne yardım edici nitelikte olduğundan data olarak kullanılabilir. Bu çalışmada kullanılan yöntem ve yaklaşım bu konuyla ilgili yazılmış eserlerin taranması yoluyla betimlenmiştir. Araştırma konusu ile ilgili eserlerin tümüne ulaşılmasa da, mevcut bilgi kaynakları gözden geçirilmeye çalışılmış ve ilgili yayınlara ulaşılmaya çalışılarak bir veri taraması yapılmıştır. İlgili konuda önceden yapılmış çalışmalarda elde edilmiş bilgiler incelenmiş, önemli noktalar yeniden gözden geçirilmiş ve özetlenmiştir.

3. BULGULAR

Nasıl tanımlanırsa tanımlansın ve hangi boyutta ele alınırsa alınsın uyumun olduğu kadar uyumsuzlukların ve çatışmaların karşılaşma mekânı olan kamusal alan demokrasi için oldukça kıymetlidir. Demokrasi de oldukça geniş, derin ve gittikçe gelişen bir kavramdır. ‘Halkın iktidarı’ ilkesine dayalı olan demokrasi günümüzde taleplerin, itirazların, öznelerin ve tasarıların çoğulculuğuna dayalı bir mekanizmaya dönüşmektedir. Bu yüzden kamusal kararlardan doğrudan veya dolaylı biçimde etkilenecek herkese açık olan, erişilebilir ve aleni bir kamusal alana ihtiyaç vardır.

Sahiden bir kamusal alan meşakkatli olsa da mümkün ve kıymetlidir. Bireyler, insan olarak yaratılmalarının eşitliği dışında; farklı dinsel eğilimlere, cinsel tercihlere ve politik eğilimlere sahip olduklarından birbirlerinden farklılık gösterirler. Kamusal alanların, hangi itkidenden beslenirse beslensin ve hangi konuları eşelemek isterse istesin toplumun tüm kesimlerine açık olması gerçek bir demokrasi için vazgeçilmezdir. Bireylerin kamusal alana bu şekilde katılımı kaçınılmaz olarak eşitliği doğurur. Kaldı ki, katılım noktasında eşitliği ve özgürlüğü esas alan bir kamu, "aynı bütünün içinde birbirinden farklı, hatta birbirine karşıt olan, kısacası aynı zamanda hem birbirine benzeyen hem de birbirinden ayrılan birey ve öbekleri bir arada" yaşatabilen bir kamudur (Touraine, 1997: 277). Kamusal alana katılım açısından demokratik ve eşitlikçi bir toplum aynı zamanda daha müreffeh ve daha adil bir toplum demektir.

Özgürlükçü, çoğulcu ve sahici bir kamu için katılım konusundaki bu istekler yerinde ve gereklidir, ama yeterli değildir. Ortak yaşamla ilgili müzakereye katılma, söz hakkına sahip olma ve eyleyebilme ilgili ikinci bir koşulun yerine getirilmesi gerekir ki bu, gündemin saptanmasında da herkesin eşit ve özgür olmasıdır. Tüm katılımcıların toplumsal sınıflarından ve bağlı oldukları toplumsal konumlarından bağımsız olarak eşit söz hakkına sahip olmalıdırlar. Bu koşulun tam anlamıyla yerine getirilebilmesi için bireylerin her hangi bir norm ya da sağlık nedenleriyle kısıtlanmamış olmaları gerekir. Dahası, katılımcıların üzerinde müzakere özgürlüğünü sınırlayıcı bir siyasal baskı bulunmamalıdır. Böylesi şartlarda bir araya gelmiş bireyler kısıtlanmamış biçimde müzakere edebilecekleri bir söylemsel etkileşim ortamını paylaşmış olurlar. Çeşitli sebeplerle kamusal alanın gündemi olamayan ve kamusal müzakere sürecinin dışında tutulan pek çok hayati konu müzakere etkinliğine dâhil edilebilir. Çünkü

ihtiyaçlar, değerler ve çıkarlar çatışmasının yaşandığı bir toplumda siyasi alana yansıtılmayan konular, karar vericilere zorlayıcı bir etkide bulunabilir. O güne kadar çekmecelerde unutulmuş birçok konu, o vakitten sonra binlerce kişiyi etkileyeceği bilindiğinden ve akabinde kamusal tavır alışlar geleceği bilindiğinden önemsenmek durumunda kalır.

Kamusal alan, iradelerin duruşması demektir, meydanın özelliği ise açıklığıdır. Meydan, açıktır. Ve meydan farklı iradeler arasındaki müzakere ağlarına tanık olmaktadır. Türkiye'nin meydanları ne yazık ki, farklı irade ve fikirlerin serbestçe dolaştığı köklü bir kamusal tecrübesinden süzülüp gelmemektedir. Geç uluslaşma sürecine girmiş ve bazı konularda belirsizliklerle kuşatılmış olan Türkiye'de, farklı iradelerin ve farklı fikirlerin karşılaşmalarını kolay kılan dinamik kamusal alanlar son derece cılızdır. Bu, birey-devlet ilişkisi konusunda sıkıntı yaşamış bir geçmişle ilgilidir. Toplumsal yapısını farklı cemaatlerle örgütlemiş olan Osmanlı, bireylerle değil cemaat önderleri ile muhatap olma yoluna gitmiştir. Söz konusu cemaatler ise diğerlerini tanımak ve diğerleriyle dayanışmak yerine; devlete yakın durarak ve devletin uygun gördüğü biçimde davranarak diğerlerinden daha imtiyazlı olmak istemişlerdir. Böylece kültürel yapısı komşuluk, yardımseverlik ve diğergamlık gibi hasletler etrafında biçimlenmiş olan Türkiye'nin kamusal deneyimi de zayıf kalmıştır. Bu durum, hanedanlığın dışındaki sıradan kişilerle ilişki içinde olmayı hoş karşılamayan Osmanlı'nın sekter yönetimiyle perçinlenmiştir.

Kuruluş döneminde de durum, pek fazla değişmemiştir. Bir imparatorluğun yıkıntıları üzerinde yepyeni bir ülke tasarımı yapan Türkiye'nin kurucu zihniyeti, gerek devrim ve politikalarını daha seri bir biçimde hayata geçirmek için gerekse bağdaşık bir toplumsal yapı arzu ettiği için homojen bir kamusal alan yaratmıştır. Devlete karşı ödev ve yükümlülüklerle donatılmış olan bireyler, devletin o dönem karşısında görmek istediği 'yurttaş' arayışını beslemiştir. Herhangi bir etnik gruba, dini yönelime ya da diğer toplumsal hareketlere ait olmayan, sadece hak ve ödevlerle devlete bağlı olan bu yurttaş tipolojisi, devlet-birey ilişkisinde çok da parlak sayılamayan bir dönem bırakmıştır geriye.

Bu durum çok partili dönemde de devam etmiştir. Kısa sayılabilecek aralıklarla yaşanan askeri darbeler, neredeyse devleti topluma karşı korumak üzere tasarlanmış bir anayasa doğurmuştur. Son derece denetimci olan bu yönetsel tavrın altında biçimlenen davranış ve düşün dünyamız, içinde kamuoyunun belirleyicisi olarak kendimizi örgütleyebildiğimiz sahici bir kamusal alana kanal açamamıştır. Böylece Türkiye'de kamusal alan büyük oranda devlete terk edilen, devletin de yoğun bir isteklilikle sahiplendiği ve 'diğer' aktörleri bir ölçüde dışladığı bir kamusal alan görüntüsü ile sonuçlanmıştır. Siyasal, ekonomik ve sosyal bir tarihselliğe yaslanan bu sorun toplumsal mücadele ve müzakere biçimlerini kısıtlı tutmuştur. Türkiye'de kamusal alanın 'kamu alanı' gibi düşünülmesine sebep olan sürecin temelleri böyle kuvvetlendirilmiştir.

Uzun süre sadece ideolojik reflekslerle katılım gösterilen Türkiye'nin kamusal alanları ancak 80'lerden hatta 90'lardan sonra çeşitli itkilere beslenen daha renkli ve daha aktif kamusal deneyimlerine şahit olabilmıştır. İletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin bu değişimde etkisi çarpıcıdır. Televizyon, internet ve sosyal medya gibi yeni iletişim aygıtları, bireylerin örgütlenmesini, kanaatlerini ifade etmelerini, eleştiride bulunmalarını ve iletişimsel etkileşim kurmalarını kolaylaştırmıştır. E-müzakere olanağı şeklinde karşımıza çıkan bu

tecrübeler; Green peace bünyesindeki bir çevreci harekette, bir kadın hareketinde ya da gezi eylemleri örneğindeki gibi bir siyasal harekette vücut bulabilmektedir. Örgütlenmeye, birlikte eylemeye, devlete kanal açmaya, dinlemeye ve karşılaşmaya dayalı bu örnekler kuşkusuz ki toplumsal katılım ve toplumsal müzakere için oldukça kıymetlidir. Toplumsal mücadele biçimlerinin; şiddet dışı ve dönüştürücü potansiyelleri değişen ve hakkında daha olumlu şeyler söyleyebileceğimiz, daha aktif bir kamusal alan için ipucu ve umut vermektedir. Lakin erişimi yasaklanan internet uzantıları ya da çeşitli aktivizm örneklerine gösterilen hegemonyaya yaslanan kimi kararlar kamusal alanlarla sınavımızın bitmemiş olduğunun göstergesidir.

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu çalışmanın temel konusu, kamusal alanın toplumsal katılımı ile ilişkisidir. Kamusal alan üzerine çalışmanın nedeni, çağdaşı olduğumuz dönemin en önemli belgisi olan bireyselleşme eğilimidir. Teorisyenler, toplumsal bağların erimekte olduğunu savlamaktadır. Bu yüzden içinde bulunduğumuz süreçte kamusal alan üzerinde çalışmak ayrıca önemlidir. Kamusal alan üzerinde çalışmak 'ortak insani yaşamımızın mahiyeti hakkında' çalışmak demektir.

Bu çalışma, kamusal alanı yeniden düşünmek gerektiği motivasyonundan hareket etmiştir. Hem kavramın sosyal teorideki serüveni hem de Türkiye örneğindeki durumu betimlenmiştir. Kamusal alanla ilgili ayrı ayrı anlayış stilleri vardır. Ancak bu çalışmada kamusal alan Habermascı bir aksiyomla yani; farklı fikirlere sahip olan bireylerin müzakere edebildikleri bir toplumsal konsensüs alanı olarak ve bir yandan da Arendtçi bir okumayla yani; bireylerin ortak yarar üzerine bir araya geldiği, çekiştiği ya da uyum içinde eylediği şiddetten tamamen arınmış bir meydan olarak kavranmıştır.

Düzenlenen yardım kampanyalarına toplumun farklı kesimlerinden yoğun ilgi gelmesi, Sünnilerin de Cemevlerine bağış toplayabilmesi, türban eylemlerine farklı görüşlerden insanların da destek vermesi Türkiye'nin dayanışma ağları ile ilgili güzel örneklerdendir. Türkiye esasen, kamusal alanı besleyen -komşuluk, yardım severlik, diğergamlık gibi- önemli hasletler etrafında biçimlenen bir kültürel dokuya sahiptir. Lakin toplumsal olarak sahip olduğumuz bu harç doku daha aktif kamusal alanların karılması için yeterli olamamıştır. Çünkü Türkiye demokrasi tarihinde devletin ve kararların konu edilmesi, bu önemli kararlarla ilgili sıradan insanların bilgilendirilmesi, bunlarla ilgili tartışmaların yapılabilmesi ve tartışmaların kamusal alanlarda görünür kılınması zor ve zahmetli olmuştur. Osmanlı'nın miras bıraktığı denetimci bir birey-devlet ilişkisi ve Cumhuriyet döneminin tahakkümcü anayasalarının şekillendirdiği yönetsel tavır, hegemonik bir kamusal alan deneyimi yaşamamıza neden olmuştur.

Son dönemlerde ise farklı etnik, dinsel, cinsel muhtelif itkilerden hareket eden bireylerin karşılaşma alanları, giderek gelişen ve değişen kamusal alanlar yaratmaya başlamıştır. Kamusal alanın sekter ve bağdaşık görüntüsünün arınmasında kuşkusuz ki, kadınların önemli etkisi ve

katkısı olmuştur. Özellikle toplumsal hareketin hız kazandığı 1960'larla birlikte özel alandaki eşitsizliklere dikkat çekmeyi hedefleyen feminist teori, özel alandaki güç ilişkilerini irdelemiştir. Yapısal dışlamaların ve güç asimetrisinin üstesinden gelebilmek için örgütlenebilen kadımlar özellikle kamusal/özel ayrımının nobran sınıflandırmasına mâni olabilmişlerdir. Gün yüzüne çıkmayı bekleyen birçok konuyu kamusal alanda görünür ve tartışılır kılabilmişlerdir. Özel alanın politik olduğu gösterilebilmiştir.

Bizimde içinde bulunduğumuz temsili demokrasinin hâkim olduğu ülkelerde demokrasinin kimi krizler yaşadığı ortadadır. Temsili demokrasi, sadece kimlerin karar alabileceğinin seçilmesi sebebiyle sıkıntılıdır. Oysa önemli olan kimlerin karar verecekleri değil, üzerinde karar alınacak konuların neler olduğuna karar veren bir halk iradesidir. Söz konusu karar sürecine doğrudan müdahil olan bir halk iradesidir... Sahip olduğumuz potansiyellere rağmen içinde yaşadığımız süreçte; sahiden kamusal olan bir kamusal alanın varlığından bahsedebilmemiz güçtür. Bunun nedeni, toplumsal ve siyasal katılım ağlarının aktif kullanılmamasındandır. Aktif bir şekilde kullanıldığının sanılmasındandır. Oysa bir insanın etkin bir birey olması, basitçe sandığa gitmesiyle gerçekleşmez. Toplumsal yaşamımızla ilgili müşterek sorunlarımız hakkında eylediği, edim ve söz ürettiği zaman gerçekleşir. Dirimsel bazı konularda kimi paradokslar yaşamış bir ülke olarak -yeni medya teknolojileri gibi- toplumsal müzakereye katılım almaşıklarının arttığı günümüzde kamusal alanın üzerinde yeniden düşünmek gerekmektedir.

5. KAYNAKLAR

- Abrams, P. (1982). *Historical Sociology*. NY: Cornell University Press.
- Alkan, A. (1999). Özal Alan- Kamusal Alan Ayrımının Feminist Eleştirisi Çerçevesinde Kentsel Mekan, No: 16, Ankara: A.Ü. SBF Basımevi.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., Yıldırım, E., (2007). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: SPSS Uygulamalı*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Arendt, H. (2011). *İnsanlık Durumu*. (Çeviren: Bahadır Sina Şener). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bauman, Z. (2012). *Akışkan Aşk İnsan İlişkilerinin Kırılganlığına Dair*. (Çeviren: Işık Ergüden). İstanbul: Versus Kitap.
- Berktaş, F. (2015). *Çoğulluk Yeryüzünün Yasasıdır*. (Derleyen: Meral Özbek). Kamusal Alan, İstanbul: Hil Yayın. S. 707-712.
- Coşkun, M. K. (2006). *Toplumsal Hareketler ve Proleter Kamusal Alan*, Ekonomik Yaklaşım. Ankara: Pulat Basımevi, Cilt:17, Sayı: 60-61, s: 143-155.
- Çaha, Ö. (2007). *İdeolojik Kamusalın Sivil Kamusala Dönüşümü*. Ankara: Doğu Batı, Yıl:2, Sayı: 5, Kasım, s. 81-104.
- Dacheux, E. (2012). *Kamusal Alan*. (Derleyen: Eric Dacheux). (Çeviren: Hüseyin Köse). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Durkheim, E. (1992). *İntihar*. Ozankaya, Ö. (Çev.), Ankara: İmge Kitabevi.

- Entwistle, J. (2012). Cinsiyet / Toplumsal Cinsiyet, Temel Sosyolojik Dikotomiler, (Çeviren: İ. Şahin), Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Ersöz, Günindi, A. (2015). Özel Alan / Kamusal Alan Dikotomisi: Kadınlığın "Doğası" ve Kamusal Alandan Dışlanmışlığı, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi / Journal of Sociological Research Cilt / Volume 18 Sayı / Number 1*, ss: 80-102.
- Fenster, T. (2005). The Right to the Gendered City: Different Formations of Belonging in Everyday Life. *Journal of Gender Studies*, 14(3): 217-231
- Fraser, N. (2015). Kamusal Alanı Yeniden Düşünmek: Gerçekte Varolan Demokrasinin Eleştirisine Bir Katkı. (Derleyen: Meral Özbek). *Kamusal Alan*, İstanbul: Hil Yayın, s. 103-133.
- Friedan, B. (1983). Kadınlığın Gizemi-Kadınlar İçin Yeni Bir Dönem Başlatan Kitap, (Çeviren: Tahire Mertoğlu). İstanbul: E Yayınları.
- Fukuyama, F. (2009). Büyük Çözülme: İnsan Doğası ve Toplumun Yeniden Oluşturulması. (Çeviren: Hasan Kaya), İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Giddens, A. (2011). *Sosyolojinin Savunusu*. (Çeviren: İbrahim Kaya). İstanbul: Say Yayınları.
- Habermas, J. (2015). Kamusal Alan. (Derleyen: Meral Özbek). İstanbul: Hil Yayın, s. 95-103.
- Millett, K. (1987). *Cinsel Politika*. (Çeviren: Seçkin Selvi). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Negt, O. ve Kluge, A. (2015). Kamusal Alan ve Tecrübeye Giriş. *Kamusal Alan*, (Derleyen: Meral Özbek). İstanbul: Hil Yayınları.
- Neuman, W.L. (2012). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I-II* (Çeviren: Sedef Özge). İstanbul: Yayınodası Yayınları.
- Özbek, M. (2015). *Kamusal Alan*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Ritzer, G. (2008). *Modern Sosyoloji Kuramları*. (Çeviren: H. Hülür) Ankara: De ki yayıncılık.
- Sancar, S. (2009). *Erkeklik: İmkânsız İktidar*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Touraine, A. (1997). *Demokrasi Nedir?* (Çeviren: O. Kunal), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- United Nations (2010). *The World's Women 2010; Trends and Statistics*.